

ANTROPOGEOGRAFIE

– o abordare diacronică –

ION NICOLAE

ANTROPOGEOGRAFIE

– o abordare diacronică –

EDITURA UNIVERSITARĂ
București

*„Nicht bildet und kultiviert
den gesunden Man
mehr als Geographie.“*
Immanuel Kant

“Lucrul capital este să cugetăm geografic”
Friedrich Ratzel.

*The revival of the science of Geography
should create that unity of knowledge
without which
all learning remain only piece-work*
David Harvey

CUPRINS

PARTEA I. GEOGRAFIA UMANĂ/ANTROPOGEOGRAFIA. DEFINIȚIE. NEVOIA DE GEOGRAFIE UMANĂ. PRIMELE ELEMENTE DE GEOGRAFIE UMANĂ (antichitatea greacă și latină/romană și evul mediu)	9
1.1. Introducere	10
1.2. Definiție. Domeniu, termeni folosiți pentru a desemna studiul geografic al societății	11
1.3. Apariția preocupărilor de geografie umană (antichitatea elenă)	24
1.4. Geografia umană în Evul Mediu	41
PARTEA A II-A. EXPANSIUNEA EUROPEANĂ (Marile Descoperiri Geografice) și GEOGRAFIA UMANĂ. CONSOLIDAREA TEORIEI GEOGRAFICE (Im. KANT, Al. von HUMBOLDT, C. RITTER)	55
2.1. Marile Descoperiri Geografice – perioadă revoluționară în istoria și geografia omenirii	56
2.2. Valorizarea și dezvoltarea teoriei geografice antice	62
2.3. Immanuel Kant practicant și teoretician al geografiei.	72
2.4. Alexander von Humboldt și Carl Ritter fondatorii geografiei moderne.....	85
PARTEA A III-A. GEOGRAFIA UMANĂ/ANTROPOGEOGRAFIA ȘI PĂRINȚII EI FONDATORI – Fr.RATZEL și P.VIDAL de la BLACHE. CURENTE MAJORE ALE GEOGRAFIEI UMANE. CRIZA DIN GEOGRAFIE/ ANTROPOGEOGRAFIE (anii 1940-1950)	113
3.1. Consolidarea geografiei moderne	114
3.2. Doi geografi (antropogeografi) „uitați” (Elisée Reclus și Piotr Kropotkin)	118
3.3. Charles Darwin revoluționează știința geografică	123
3.4. Friedrich Ratzel – fondator al antropogeografiei moderne. Determinismul în geografia umană	127
3.5. Direcția regională în antropogeografie. Paul Vidal de la Blache și școala franceză de geografie umană	146
3.6. Relațiile dintre societate și mediul înconjurător – temă perenă a geografiei	156
3.7. Concluzii privind etapa antropogeografiei/geografiei umane clasice	160

PARTEA A IV-A GEOGRAFIA UMANĂ POSTBELICĂ. REVOLUȚIA CANTITATIVĂ (NOUA GEOGRAFIE) – REALIZĂRI. MODELE PRINCIPALE UTILIZATE (W.CHRISTALLER, T.HÄGERSTRAND ș.a.). “NOILE GEOGRAFII” (Geografia radicală, geografia comportamentală, geografia feministă ș.a.)	169
4.1. Revoluția cantitativă în Geografia umană	170
4.2. Geografia umană în ultimele trei decenii	196
PARTEA A V-A. GEOGRAFIA UMANĂ/ANTROPOGEOGRAFIA ÎN ROMÂNIA. REPERE GENERALE	211
5.1. Începuturile geografiei românești. Aspecte antropogeografice	212
5.2. Școala geografică românească (valențe antropogeografice)	215
5.3. Dezvoltarea antropogeografiei românești	220
5.4. Antropogeografia românească în perioada comunistă	225
5.5. Antropogeografia românească în ultimele două decenii (reper orientative)	232
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	237

PARTEA I

GEOGRAFIA UMANĂ/ANTROPOGEOGRAFIA. DEFINIȚIE. NEVOIA DE GEOGRAFIE UMANĂ. PRIMELE ELEMENTE DE GEOGRAFIE UMANĂ (antichitatea greacă și latină/romană și evul mediu)

Conținut:

1.1. Introducere

1.2. Definiție. Domeniu, termeni folosiți pentru a desemna studiul geografic al societății

1.3. Apariția preocupărilor de geografie umană (antichitatea elenă)

1.4. Geografia umană în Evul Mediu

Obiective:

- *Evidențierea originalității/specificului abordării antropogeografice.*
- *Sublinierea importanței geografiei umane pentru înțelegerea lumii în care trăim.*
- *Conștientizarea studenților cu privire la aparentul paradox legat de vechimea abordărilor antropogeografice și dinamismul actual al științei noastre.*
- *Sublinierea ideilor celor mai importante ale antichității greco-latine care au modelat cunoașterea geografică/ antropogeografică.*
- *Prezentarea elementelor de progres din antropogeografia Evului Mediu.*

1.1. Introducere

Pentru a face o trecere de la prima parte a cursului de geografie generală - cea de geografie fizică – la partea a doua dedicată geografiei umane¹ să spunem că geografia actuală, în întregul ei, are/prezintă o abordare integratoare, folosind informații din științele conexe (de la geologie și biologie la istorie, economie, sociologie și știința computerelor). Apare astfel o anumită dificultate în a defini geografia, dificultate evidențiată acum patru decenii de geograful francez Jean Dresch (geograf de formație vidaliană, în același timp un renumit geomorfolog). El spunea că „domeniul geografiei este atât de vast (j.dr. *gigantesque*) încât știința geografică nu se poate defini nici prin obiect, nici prin metodele sale ci mai bine prin *punctul său de vedere*”, punct de vedere care este cel spațial². Să reținem că - în raport cu alte discipline academice, cu alte științe – *geografia are ca specific setul de perspective spațiale coerente prin care lumea este analizată și interpretată*. Dată fiind forța modificatoare a omenirii în raport cu cadrul natural nu este de mirare că în ultimele decenii secțiunea cea mai dinamică a geografiei s-a dovedit a fi (și este) geografia umană. Vom reveni ceva mai jos asupra acestui aspect.

Să spunem – la modul general, integrator – că *geografia este modul de a privi lumea prin „lentilele” locului, spațiului și scării*. Dacă veți conștientiza acest aspect vă va fi mult mai ușor să explicați ceea ce este geografia (*ca știință*) în raport cu alte științe care, la un moment dat, au și ele abordări spațiale ale fenomenelor pe care le studiază în mod special. Un bun exemplu în acest sens îl reprezintă materialele economice elaborate de diferitele comisii regionale și subregionale ale ONU, pe care voi le utilizați (sau ar trebui să le utilizați) la seminariile disciplinei „Geografie economică mondială”. Ele oferă informații în profil teritorial dar *nu reprezintă* adevărata geografie economică a spațiului în cauză. Din păcate mulți studenți preiau *tale quale* informațiile din respectivele documente/ materiale

¹ Date fiind *specificul formativ* al acestui curs (de a familiariza studenții cu gândirea geografică în ansamblul ei, de o manieră integratoare) și *consistentul* segment metodologic dezvoltat în prima parte a cursului (cea de geografie fizică) vom prezenta prioritar – în secțiunea de geografie umană – mersul gândirii geografice / antropogeografice și numai acolo unde se simte nevoia unor elemente cu totul noi – de ordin metodologic – acestea vor fi prezentate și comentate (vezi partea a IV-a unde sunt discutate patru dintre modelele care au marcat revoluția cantitativă postbelică). În privința geografiei umane sistematice se fac doar mențiuni, principalele sale ramuri fiind îndeobște cunoscute și, în plus, ele fac obiectul tratării *in extenso* la cursurile speciale incluse în programa de învățământ.

² Cf. Horacio Capel (1983), *Posibilismo y antiposibilismo en la ciencia geografica. El ejemplo de la geomorfologia*. În rev.Geocritica, VIII, p.43.

scrise sau internetizate oferindu-le drept „cugetare” geografică apropo de problema solicitată prin tema de seminar/lucrări practice.

Domeniile de sinteză ale geografiei sunt reprezentate de dinamicile environmental-sociale (relațiile om-mediul analizate în profil teritorial, regional, spațial), apoi de dinamicile environmentale (relațiile în profil teritorial dintre componentele fizice ale mediului – scop al geografiei fizice) și în sfârșit dinamicile socio-spațiale (relațiile dintre sistemele economice, sociale, politice – *sarcină esențială* a antropogeografiei). Un element esențial al geografiei, legat chiar de semnificația cuvântului **geografie** este cel al *reprezentării spațiale* a elementelor și obiectelor geografice, cu ajutorul mijloacelor vizuale, verbale, mai nou digitale și cognitive.

După această parte de legătură, de încadrare mai bine spus a antropogeografiei/ geografiei umane în contextul geografiei generale, să vedem mai precis, mai clar ce este geografia umană?

1.2. Definiție. Domeniu. Termeni folosiți pentru a desemna studiul geografic al societății.

Geografia umană (sau cu un termen mai potrivit – **antropogeografia**) studiază - **în context spațial** – grupurile umane cu activitățile și structurile acestora (economice, sociale, culturale și politice) evidențiind în același timp și modalitățile în care oamenii interacționează cu mediul natural.

Patternul grupurilor umane (modul de distribuire/răspândire al acestora) abordat în mod clasic de *geografia populației și așezărilor* poate fi mai bine și mai corect înțeles acordând atenție:

- modului în care oamenii își asigură cele necesare traiului și vieții în general (domeniu al *geografiei economice*);
- valorilor culturale și sociale, organizării grupurilor (domeniu al *geografiei culturale* și al *geografiei sociale*)
- concentrărilor în orașe și arii metropolitane (domeniu /obiect al *geografiei urbane*);
- organizării lor politice de la nivelul celor mai mici așezări la marile imperii și formațiuni politice suprastatale (obiect al *geografiei politice*);
- stării de sănătate, bolilor ce afectează grupurile umane (*geografia medicală*);
- evoluției distribuției spațiale (a *pattern*-ului) (domeniu al *geografiei istorice*).

Avem astfel în față o imagine extrem de elaborată (și totuși incompletă !) a ceea ce trebuie să studieze geografia umană. Cum s-a ajuns de la simpla descriere și reprezentare pe hartă a obiectelor antropogeografice

(așezări, realizări ale oamenilor „introduse” în mediul geografic care încetează de a mai fi privit drept unul natural ș.a.) la analiza cauzelor și efectelor acestor dispoziții spațiale este o întrebare la care aflăm un răspuns mulțumitor urmărind dezvoltarea și consolidarea pe plan teoretic și metodologic a acestei ramuri deosebit de importante și extrem de dinamice a geografiei, fapt ce va urmări în volumul de față.

Mai întâi trebuie să lămurim o problemă numai în aparență simplă și anume cea a *numelui* pe care trebuie să-l poarte secvența majoră a științei geografice dedicată omului/societății în extrem de variatele sale ipostaze spațiale. Se acceptă de mai toată lumea geografică în virtutea unei tradiții pe cale de înfiripare în geografia românească postdecembristă sintagma *geografie umană*, nume prin care o aflăm în programa de învățământ a studenților anului I.

Vom încerca în paginile următoare să arătăm că un alt termen, simplu (cu aparență de compus) ar fi mai potrivit sub toate aspectele pentru desemnarea studiului geografic al omului. În condițiile pragmatismului lexical specific vremurilor noastre discuția poate părea inutilă. Dată fiind impetuoasa expansiune a studiilor dedicate prezenței (și acțiunii) spațiale a omului/societății - cercetarea societății se cuprinde și în “portofoliul” altor științe – este însă nevoie de un termen care să nu lase locul unor confuzii sau interpretări eronate.

(Antropo)geografii se deosebesc de ceilalți specialiști prin întrebările majore pe care și le pun în legătură cu societatea. Astfel, după ce au identificat și localizat fenomenele și obiectele geografice în cauză (răspunzând la prima întrebare a geografiei - *unde* ?) ei caută să înțeleagă *cum?* și *de ce* ? acele structuri și activități umane (observate și cartografiate, de cele mai multe ori) s-au dezvoltat, în modalitățile concrete observate, *în anumite locuri și nu în altele*.

Pentru a răspunde satisfăcător și credibil (inclusiv în ochii altora) geografia (antropogeografia) trebuie să-și depășească propria condiție “clasică”; câteva modele ne sunt oferite de David Harvey (1973;1989/2002), Edward W. Soja (1989;2003), Derek Gregory (1978), Anne Buttimer (1993), geografi care prin lucrările lor, au contribuit la penetrarea cu succes a geografiei în cercul dezbaterilor științifice privind modalitățile de interpretare / explicare ale societății moderne³.

³ Geografia umană/antropogeografia nu mai este de mult (în știința occidentală) o oglindă ce reflectă realitatea socio-spațială sau după expresia cinică, putem spune, a lui K.Marx, o „complicație inutilă”. Această viziune aspațială l-a condus pe Marx și teoria lui economică/politică (materialismul istoric) spre o fundătură (vezi evoluțiile din ultimele două decenii), din care „caută să-l scoată” David Harvey, geograf marxist, promotorul așa numitului materialism geografic.

Această inserție a geografilor și geografiei în lumea contemporană face cu atât mai stringentă dezbateră pe marginea titulaturii, a numelui purtat de domeniul pe care-l servim (spațialitatea socială) și indirect a numelui cu care ne legitimăm în fața celorlalți cercetători (inclusiv a colegilor ce studiază aspectele fizice și biologice ale învelișului terestru).

Studiul aspectelor spațiale/teritoriale al omului/societății și în principal analiza relațiilor societății cu mediul înconjurător, s-a conturat în a doua jumătate a sec.19 ca un „corp aparte în geografie ca știință”⁴, conferindu-i-se de-a lungul timpului mai multe denumiri, cea mai veche (și pentru care vom milita în paginile ce urmează) fiind *antropogeografia*⁵. Prin exagerarea „contribuției” unuia dintre termenii *raportului mediu- societate* la conturarea specificului unui teritoriu (spațiu, areal, zonă ș.a.) s-a ajuns pe de o parte la *determinismul* natural (sau geografic, cum este cunoscut îndeobște) iar pe de altă parte la determinismul social, cu varianta sa benignă, *posibilismul* (un determinism natural mai nuanțat).

Termenul *antropogeografie* apare în literatura germană într-o enciclopedie generală, editată în 1842, în contextul prezentării articolului *Erde* (pământ). Autorul – azi uitat - al acestui text și propunătorul termenului atât de folosit o mare bucată de timp, Ludwig Friedrich Kämtz, a fost fără îndoială sub puternica impresie a extraordinarei lucrări din epocă, *Erdkunde* a lui Carl Ritter, lucrare în care omul și acțiunile sale erau bine reliefate (vom prezenta mai departe, în partea a II-a, meritele lui C.Ritter în fundamentarea geografiei moderne). Astfel că unii cercetători consideră că întemeietorul – *de facto* – al antropogeografiei este C.Ritter și nu Fr.Ratzel. Părerea noastră este că, deși avem acest precedent lingvistic, meritul întronării, impunerii antropogeografiei ca ramură distinctă a geografiei îi revine lui Friedrich Ratzel.

Termenul *antropogeografie* a avut mai multe accepțiuni în funcție de direcțiile dominante ale cercetării geografice a omului. Dacă pentru Friedrich Ratzel desemna studiul raportului dintre teritoriu și elementele dinamice (evident umane, antropice) care se desfășoară în respectivul context spațial, pentru geograful austriac Hans Bobek (unul din părinții geografiei sociale germane) el desemna „morfologia peisajului cultural” (n.i.

⁴ V.Mihăilescu, 1968, *Geografia Teoretică*, Edit.Academiei, p.226

⁵ Fr. Ratzel, 1882, *Anthropogeographie, Grundzüge der anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, Engelhorn, Stuttgart. Este de menționat și un alt aspect deloc de neglijat și anume că - în varianta engleză *antropogeography* - termenul a fost folosit pentru prima dată la 1645-1655 (cf.*Webster's Unabridged Dictionary of the English Language*, RHR Press, 2001, p.88)

peisajul creat de om / societate). Prin această viziune el se apropie mult de un alt termen consacrat al epocii, și anume cel de *geografie culturală*.

În ultimele decenii, datorită pozitivismului logic, a implementării pe scară largă a teoriei sistemelor, exagerările posibile (legate de puncte de vedere „extremiste”) au putut fi apreciate ca atare, astfel că demersurile antropogeografice sunt tot mai evident concordante realităților spațiale tot mai complexe. Aceste cercetări nu poartă cel mai adesea calificativul de studii antropogeografice deoarece (credem că) în mintea celor mai mulți, cuvântul matcă, *antropogeografia*, este considerat fie vetust, fie periculos (ideile ratzeliene ale spațiului vital, răstălmăcite au condus la aplicațiile practice bine cunoscute ale Germaniei naziste, resimțite de lumea întreagă). Se poate vorbi chiar la o anumită conspirație a tăcerii (cel puțin în geografia românească), de boicotare a acestui termen, considerat desuet și bun cel mult, pentru a marca etapa de început a geografiei moderne. Se trece prea ușor peste faptul că termenul a fost folosit constant de părintele fondator al geografiei moderne românești, că el a fost – de asemenea – frecvent folosit de V.Mihăilescu în principala sa lucrare teoretică publicată spre sfârșitul anilor '60 ai secolului trecut, amintită ceva mai sus.

Termenul *antropogeografie* propus de Fr.Ratzel pentru a desemna studiul geografic al societății umane (văzută atunci ca o componentă *biogeografică* de un fel aparte) nu este un termen ce ține de istoria geografiei ci este un termen viu, folosit în geografia germană (fiind însă concurat de termenul *sozialgeographie/geografie socială*) precum și în literatura geografică italiană, spaniolă și portugheză.

La noi, profesorul Mehedinți eminent discipol al lui Ratzel, a folosit această denumire, atât în cursurile universitare și studiile publicate cât și în titulatura, după 1929, a primei catedre universitare de specialitate (*Geografie generală și antropogeografie*)⁶ Un prim reper în deslușirea sensului și conținutului antropogeografiei - în viziune ratzeliană - îl aflăm în prelegerea ținută de fondatorul geografiei moderne române la deschiderea cursului de geografie în toamna anului 1904, prelegere intitulată „Antropogeografia și întemeietorul ei Fr. Ratzel”:

„Geograful va studia așa dar umanitatea, după cum studiem și vegetația globului; va cerceta până unde s-a întins pe coaja pământului, atât orizontal, cât și în sens vertical; cum a fost ajutată și cum a fost împiedicată în răspândirea sa de formele plastice: munte, deal, șes, podiș, insulă, peninsulă etc., cum a fost supusă influenței mediului climateric (mai cald

⁶ În acel an, 1929, s-a înființat o a doua catedră, cea de *geografie fizică*, al cărei prim titular, prin detașare de la Cluj, a fost George Vâlsan.

sau mai rece, mai umed sau mai sec); cum a fost biruitoare în reacțiunea contra celorlalte organisme, plante și animale. Acesta e planul pe care Ratzel l-a dus la împlinire în *Antropogeografia* sa, care devine astfel, după cum ziceam, o întregire și o rectificare a geografiei marilor săi predecesori Humboldt și Ritter”⁷.

Unele detalii asupra înțelesului pe care Simion Mehedinți însuși îl dădea studierii omului/societății de către geografie le aflăm în volumul “Antropogeografia” (manual dedicat clasei a VI-a de liceu, 1937, ediția IV în 1942); este vorba de cercetarea legăturilor dintre om și mediul geografic (acesta reprezentând “suma tuturor împrejurărilor geografice din fiecare ținut al planetei”), a modului în care se realizează și concretizează această legătură (“la începutul evoluției societății umane mediul exercita o puternică influență asupra vieții omenești, mai pe urmă *omul a început să aibă o influență tot mai puternică asupra mediului* “s.n.i.). Aceste influențe reciproce sunt analizate atât sincron (la nivelul geografiei prezentului) cât și diacronic subliniind modul de acționare a omului asupra celor patru învelișuri principale ale Terrei în diferite stadii ale civilizației.

Această viziune a profesorului Simion Mehedinți asupra laturii antropice a demersului geografic are un avantaj, prea puțin valorificat de antropogeografia din zilele noastre. Este vorba de abordarea problemelor microteritoriale ale raporturilor om-mediu geografic - specifică etnografiei, abordare considerată de fondatorul geografiei moderne românești (aidoma magistrului său Friedrich Ratzel) ca parte integrantă a studiului geografic (în particular antropogeografic).

După ce a precizat conținutul acestei părți principale a geografiei, Simion Mehedinți o numește *antropogeografie* adăugând că “francezii îi zic *geografie umană*, un calificativ puțin potrivit – ca și cum ar putea fi o geografie “neumană” adică sălbatică. Alături de *antropologie*, termenul de *antropogeografie ni se pare destul de potrivit* (s.n.i)”⁸.

Dacă în primele decenii ale secolului abia încheiat cercetarea antropogeografică avea o încărcătură etnografică substanțială⁹ justificând viziunea ratzeliană a lui S.Mehedinți, ulterior prin aprofundarea legăturilor dintre om și mediul geografic (tot mai mult “impregnat” de acțiunile societății) s-a ajuns la abordarea geografică/spațială a societății însăși (nu

⁷ S.Mehedinți, 1943, *Antropogeografia și întemeietorul ei Fr.Ratzel*, în „Opere Complete”, vol.I, Introducere în geografie, p.151

⁸ S.Mehedinți, 1944, *Antropogeografia* (pentru clasa VI-a secundară), ediția IV-a, p.17, nota infrapaginală.

⁹ a se vedea mulțimea lucrărilor cu clară tentă etnografică realizate în România în perioada interbelică.

numai a *relațiilor* sale cu mediul natural) și pe această cale la mărirea sferei de cuprindere a antropogeografiei cu ceea ce numim acum *geografie socială*. Este interesant de menționat că termenul de *geografie socială*, este unul cu vechime în România, fiind folosit de Nestor V.A.Urechia într-un mic studiu (programatic) publicat în BSRG din anul 1902 și intitulat „Un proiect de geografie socială în România”. Ulterior acest nume nu mai fost folosit până în perioada postbelică.

A doua denumire, mult mai frecvent folosită în zilele noastre de către geografii români, este cea de *geografie umană*, introdusă în anul 1903 de Paul Vidal de la Blache și impusă de școala geografică franceză mai ales după apariția celebrei lucrări a lui Jean Brunhes, *La Géographie Humaine*, 1910 (cu numeroase ediții ulterioare, inclusiv străine); denumirea s-a extins și în lumea anglo-saxonă (*Human Geography*) fiind folosită și în prezent.

În geografia națională penetrarea și acceptarea acestui termen s-a produs după primul război mondial într-un context politic (și nu numai) favorabil – din nou – culturii franceze. Este vorba pe de o parte de prezența și activitatea marelui geograf francez și bun prieten al României, Emm. de Martonne, ginerele lui Paul Vidal de la Blache și membru de onoare al SRRG și îngrijitorul volumului “Principii de geografie umană” cuprinzând ideile întemeietorului școlii franceze de “antropogeografie” (*Mihăilescu, 1923:243*). Pe de altă parte „implementarea” a avut loc pe fondul dezbaterii academice în jurul acestei geografii (umane) purtată ani de-a rândul în Franța (*Febvre, 1922:43-79*), dezbateri ce l-a menținut în atenția specialiștilor, consolidându-i prezența în geografia românească interbelică.

Cei doi termeni – *antropogeografie* și *geografie umană* - marchează, putem spune, cele două izvoare principale ale geografiei moderne românești – cel german (ratzelian) promovat de prof. S.Mehedinți și cel francez (prin G.Vâlsan și Emm.de Martonne) și ei au circulat timp de decenii, în paralel. O mostră de utilizare în același text a celor doi termeni esențiali ne este oferită de V.Mihăilescu, care în încheierea însemnărilor sale din 1923 pe marginea unui articol al lui C.Vallaux spunea că ...”Fără îndoială ne trebuie multe, foarte multe monografii regionale dar, cum spiritul cercetărilor geografice moderne se datorește în primul rând codificatorilor *geografiei umane* (Ratzel, Vidal de la Blache, Brunhes), ne trebuie și o bună *antropogeografie* generală, care de vreme ce răsfrânge un fenomen general: omul față de Natură, își găsește justificarea, în însăși generalitatea și originalitatea fenomenului studiat” (*Mihăilescu, 1923:244*).

O analiză sumară a titlurilor lucrărilor din acest domeniu al geografiei apărute în perioada de până la 1948 arată evident acest paralelism terminologic, cu o dominanță a celui cvasioficial de antropogeografie în domeniul academic (vezi și cursul de *Antropogeografie* ținut în 1947-48 de

N.Al.Rădulescu la Universitatea din București) și o folosire largă – în publicații – a celui de geografie umană.¹⁰

Profesorul Gheorghe Năstase titularul primului curs de „Antropogeografie”, la Universitatea din Iași, începând cu anul 1926¹¹ caută să lămurească în partea de început a acestui curs „ce este antropogeografia sau *geografia omenească*(s.n.i.)?” și ce vechime are studierea geografică a omului/societății. În legătură cu această din urmă problemă profesorul Năstase, unul dintre făuritorii unirii Basarabiei cu patria-mamă, la 28 martie 1918, afirmă următoarele: „numele de antropogeografie este cu totul recent; au trecut abia 44 ani de când el a fost făurit de F.Ratzel. Astfel, după cum spune P.Vidal de la Blache „geografia omenească (n.i. *la géographie humaine*) este una din ramurile care au răsărit recent pe bătrâna tulpină a geografiei”. Nimic mai nou într-adevăr decât termenul creat de Ratzel¹². *Nu tot așa de nou* (s.n.i.) este însă ansamblul de noțiuni pe care întemeietorul le-a grupat într-un corpus de știință, sub numele de antropogeografie”.¹³

În același curs Gh.Năstase, adeptul expresiei *geografie omenească*, afirmă că va trata două probleme „pe care le putem numi clasice” și anume problema repartiției omului pe suprafața pământului și explicarea acesteia, și problema civilizațiilor, așa cum se nasc ele sub influența mediului fizic și mențin tiparul acestuia. La aceste două mari probleme *ne vom mărgini deocamdată* (s.n.i.) și noi în domeniul antropogeografiei. În acest context definiția antropogeografiei este următoarea: *știința geografică care studiază repartiția elementului omenesc pe suprafața Pământului și raporturile dintre grupările omenești și mediul fizic în acțiunile și reacțiunile lor reciproce*¹⁴. Rezultă implicit că sunt și alte probleme care intră în sfera de studiu al antropogeografiei, așa cum constatăm cu toții azi când asistăm la o extraordinar de mare varietate a preocupărilor celor ce studiază omul sub raport geografic.

Un nume aproape uitat al geografiei naționale (N.N.Orghidan, cunoscut mai mult ca geomorfolog) percepea astfel antropogeografia/geografia umană: “inconsistentă, confuză și vastă, antropogeografia va

¹⁰ O circulație mai redusă au avut-o termenii de *geografie omenească* folosit de prof. Gh.Năstase (vezi în continuare) și cel de *geografie a omului* acesta din urmă fiind amintit și de prof.V.Mihăilescu (1968)

¹¹ Cf. Gh.I.Năstase, *Opera Geografică*, tom I (Cursuri universitare), Iași, 2004, p.25.

¹² Putem constata cum prof. Gh.Năstase pune semnul egalității între *antropogeografie* și *geografie umană*, echivalentul românesc, firesc fiind cel de *geografie omenească*. Gh. Năstase a continuat să folosească acest termen și în unele lucrări științifice (vezi: *Bugeacul în antichitate – contribuție de geografie fizică și omenească*, în BSRRG, LV, 1936, pp.137-152). În altele folosește sintagma *geografie umană*.

¹³ Gh.I.Năstase, *op.cit.*, p.25.

¹⁴ Idem, p.37.

rămâne contestată atâta vreme cât ea nu va reuși să se grupeze în jurul unor puncte de vedere precise și proprii, trecând de la starea haotică de nebuloasă, la cea coerentă de sistem. Când materialul imens pe care l-a acumulat va fi triat și ales, lăsându-se la o parte tot ce este inutil și când va apare densă și cu contururile degajate, *geografia umană*, cantonată într-o zonă unde spiritul se articulează cu materia (foarte frumoasă imaginea n.i.) va lăsa să se întrevadă, dincolo de formulele riguroase și expresia ei sobră, servituțile terestre ale umanității și termenul de spirit încolțit în pământ.... Geografia umană trebuie să-și limiteze atenția la faptele umane care au însemnătate terestră... ea trebuie să privească omenirea numai sub aspectul ei de înveliș planetar”(Rădulescu, 1947:22). Soluționarea acestei dileme a venit pe plan mondial ceva mai târziu (iar la noi și mai târziu) prin implementarea pozitivismului logic care a scos geografia umană/ antropogeografia din fundătura spre care a fost “condusă” de abordările regionale promovate sistematic de geografia umană de sorginte franceză, abordări care urmăreau prioritar evidențierea personalității diferitelor segmente spațiale ale Terrei.

După 1948 în perioada comunistă, sub influență sovietică, cele două denumiri devenite clasice și interșanjabile (în funcție de context) sunt înlocuite de termenul *geografie economică*, termen cu o vechime remarcabilă el fiind folosit pentru prima dată de către învățatul rus M.V.Lomonosov (1711-1765)¹⁵.

Geografia economică este însă o sintagmă restrictivă, așa cum au simțit cei mai mulți dintre geografi sau dimpotrivă, prea cuprinzătoare. Astfel prof. V.Cucu afirmă că „termenul (românesc) de geografia populației și așezărilor .. semnifică de fapt același cuprins în terminologia de geografia umană sau antropogeografie”¹⁶. Acești doi termeni clasici apar în același volum, într-un context insolit într-o notă infrapaginală în care se citează “Antropogeografia” lui S.Mehedinți (1937;1838;1941;1942) sub denumirea “Geografia umană și politică”¹⁷.

Oficial și în mod curent, termenul de *geografie economică* a continuat să fie cel mai folosit până în 1989; mai mult, s-a organizat o dezbateră academică mai largă, găzduită de „Revista Învățământului Superior” (numărul 6/1965) „privind obiectul geografiei economice și predarea acestei discipline în școala noastră superioară” pe marginea sferei

¹⁵ . « каторый впервые не только в нашей стране но и во всем мире применил термин « экономическая геогрфия », apud V.N.Semevskij, 1972, *Vvedenie v economičeskuju geografiju*, Leningrad, p.73

¹⁶ V.Cucu, 1971, *Geografia populației și așezărilor*, CMUB, p.30

¹⁷ Este vorba de prima ediție a manualului de geografie pentru clasa a VI-a secundară, manual care de la edițiile următoare se va intitula „Antropogeografie”.

de cuprindere a acestei noțiuni. Pe fondul clarificării noțiunii de mediu geografic, privit acum drept „rezultanta interacțiunii complexe dintre aceste componente (n.i. componente naturale și social-economice)” se precizează faptul că „geografia economică analizează sub raport teritorial relația dintre fenomenele naturale și fenomenele economice, care se constituie în cadrul mediului geografic”¹⁸. De asemenea, „geografia economică analizează interacțiunea dintre aceste procese, naturale și economice, în lumina concepției materialsit-istorice despre rolul determinant al modului de producție în dezvoltarea societății”¹⁹.

Ulterior s-a încercat amendarea acestei viziuni ideologizante (marxiste) afirmând că există echivalente pentru *geografia economică* (termen folosit și în denumirea catedrelor și a manifestărilor științifice de profil) și anume *geografia socială*²⁰ și *sociogeografia*. Ultimul termen este analizat (și abandonat n.i.) de Ion Donisă care constata acum patru decenii că “deoarece denumirea de geografie economică este generalizată și oarecum oficializată și în țara noastră, o vom utiliza și noi... în definitiv, nu denumirea contează ci conținutul ei, sensul care i se dă”²¹. Putem observa că autorul era conștient de incongruența dintre domeniul de studiu – mult mai vast - și denumirea folosită în epocă (impusă de puterea politică).

O prezentare mai amplă, nuanțată în contextul relativ liberal al primilor ani ai “epocii de aur” o aflăm la *V.Mihăilescu*²². După o primă afirmație (la p.226) “geografia omului, antropogeografia sau *geografia umană* (s.v.m.), ar trebui să facă parte din geografia vieții sau biogeografia” - afirmație amendată imediat de evidențierea poziției cu totul diferite (ca agent al transformării peisajului) a omului/societății datorită căreia “această disciplină face însă corp aparte în geografie ca știință” - prof.V.Mihăilescu analizează dinamica și nuanțele apărute în construirea și consolidarea relației complexe dintre om/societate și mediul geografic. Interesantă este una din aprecierile profesorului și anume că “*liniile mari ale geografiei umane au rămas aceleași cum au fost trasate la sfârșitul secolului trecut* (sec.19 n.i.) *de Fr.Ratzel* (s.n.i.) După el au variat numai formulările diferitelor definiții, aproape tot atâtea câți geografi s-au ocupat de aceste probleme, și mai ales explicațiile date fenomenelor antropogeografice, fiecare autor punând accentul pe un factor sau altul”(p.227).

¹⁸ I.Popovici, O:Băncilă, 1967, *Raportul dintre societate și natură în studiul geografiei economice*, în Rev. Învăț. Superior, nr.3, p.24

¹⁹ *Idem.*

²⁰ I.Popovici, L.Mănescu, 1973, *Bazele teoretice și metodologice ale geografiei, partea a II-a*, CMUB, pp.70-71

²¹ I.Donisă, 1977, *Bazele teoretice și metodologice ale geografiei*, EDP, București, p.94

²² V.Mihăilescu, 1968, *Geografia teoretică*, Edit.Academiei, București.

Mai departe întâlnim o altă observație extrem de pertinentă ...”divergențele și din această cauză aproape haosul care se constată în geografia umană a vremurilor noastre, provin din lipsa de acord asupra *cauzelor* care dirijează raporturile dintre om și natură” (p.228). Dacă accentul este pus (în explicația geografică, antropogeografică) pe cunoașterea sistemului social și a raporturilor de producție atunci se ajunge la înlocuirea sintagmei geografie umană cu expresia geografie economică; ba mai mult geografia umană devine o parte a geografiei economice “așa cum văd problema și geografii sovietici”(p.228).

În stilul domniei sale, inconfundabil, V.Mihăilescu sugerează ca geografii, “în speță antropogeografii” să folosească rezultatele altor specialiști (istorici, sociologi, economiști ș.a.) în demersul lor explicativ privind realitatea terestră (de la localitate la planetă), “fără gânduri preconcepționate, analizându-le cauzele critic de la caz la caz și de la epocă la epocă. ..Realitatea antropogeografică actuală trebuie analizată critic *concomitent* (s.v.m.) cu cercetarea cauzelor actuale (naturale, sociale, economice, politice etc.), lăsând ca după cunoașterea faptelor esențiale, să fie urmărite cauzele din trecut”(p.229). În privința geografiei economice V.Mihăilescu afirmă că “ea aparține logic, geografiei umane” (p.231) inversând raportul nefiresc dintre cele două, dominant în epocă (inclusiv în mediul academic). Mai mult – din poziția de cel mai respectat geograf al vremii – V.Mihăilescu s-a ridicat și împotriva curentului dominant atunci (și mai apoi) în geografia economică, de subordonare a cercetării geografice față de economia politică, spunând că într-o astfel de situație ea devine mai degrabă “o știință parageografică” (p.236).

În plină epocă ideologizată avem astfel prezentate și analizate cele trei denumiri principale utilizate în geografia românească – *antropogeografia*, *geografia umană* și *geografia economică* – termenul pe care îl consideră cel mai potrivit – pentru a numi această parte majoră a geografiei - fiind cel de *geografie umană*²³. Denumirea *antropogeografie* apare în text – cu excepția frazei de început a capitolului, amintită mai sus – de alte două ori, mai întâi când are ce înțeles a avut ea în viziunea ratzeliană (p.227) apoi în sintagma *antropogeografia* generală (p.230); frecvente sunt derivatele precum *antropogeografi* (nicăieri nu întâlnim formula geografi economiști, la modă în epocă!), *antropogeografică* (concepție, realitate, regionalizare ~), *antropogeografici* (factori ~), *antropogeografice* (fapte, fenomene, unități teritoriale, regiuni ~). Avem dovada clară a proprietății acestui termen, altminteri destul de lung și a dificultății formulării unor

²³ Sintagmele *geografie socială* și *geografie culturală* folosite uneori ca alternative pentru *antropogeografie* apar o singură dată la p.230 atunci când se amintesc componentele geografiei muncii (*geografia socială*, *geografia economică*, *politică*, *culturală*)